

УДК 811.161.2'282(477.52/6)

Гарбера І. В.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СОМАТИЧНОГО КОДУ КУЛЬТУРИ КОНЦЕПТУ «ЛЮДИНА» (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЇ СХІДНОСТЕПОВИХ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК)

У статті визначено специфіку соматичного коду культури в репрезентації концепту «Людина» у фразеології східностепових українських говірок. Окреслено обсяг і встановлено лексико-семантичні варіанти соматичного культурного коду концепту «Людина» зазначеного регіону України. Виявлено найхарактерніші для нього поєднання соматичного коду з іншими (зооморфним, гастрономічним, квантитативним тощо) у межах однієї ареальної фразеологічної одиниці.

Ключові слова: соматизм, соматичний код культури, концепт «Людина», східностепові українські говірки, ареальна фразеологічна одиниця.

Гарбера И. В. Репрезентация соматического кода культуры концепта «Человек» (на материале фразеологии восточностепных украинских говоров). – Статья.

В статье определена специфика соматического кода культуры в репрезентации концепта «Человек» во фразеологии восточностепных украинских говоров. Очерчен объем и установлены лексико-семантические варианты соматического культурного кода концепта «Человек» указанного региона Украины. Выявлены характерные для него сочетания соматического кода с другими (зооморфным, гастрономическим, квантитативным и т. д.) в пределах одной ареальной фразеологической единицы.

Ключевые слова: соматизм, соматический код культуры, концепт «Человек», восточностепные украинские говоры, ареальная фразеологическая единица.

Harbera I. V. Representation of the somatic culture code of the concept “Person” (on the basis of the phraseology of the eastern-steppe Ukrainian dialects). – Article.

The article specifies the specificity of the somatic culture code in the representation of the concept “Person” in the phraseology of the eastern-steppe Ukrainian dialects. The volume and lexico-semantic variants of somatic cultural code of the concept “Person” of the specified region of Ukraine are outlined. The combinations of the somatic code with other (zoomorphic, gastronomic, quantitative etc.) characteristic for it within the limits of one areal phraseological unit are revealed.

Key words: somatism, somatic code of culture, concept “Person”, eastern-steppe Ukrainian dialects, areal phraseological unit.

Сучасне вивчення фразеологізмів позначене антропоцентризмом, згідно з яким людина постає центральною фігурою, яка аналізує довкілля здебільшого через порівняння зі своїм власним тілом (див. праці М. Алефіренка, О. Андрейченко, В. Білоноженко, І. Задорожної, Ж. Краснобаєвої-Чорної, В. Ужченка, Д. Ужченка та ін.). Як стверджує Г. Багаутдінова, антропоцентричність фразеологізмів зумовлює універсальність образів, тим не менше, внутрішня форма фразеологізмів (їх образи, лінгвокультуреми), розкриваючи самобутність духовної культури народу, специфіку мови, відображає й унікальність образів [3, с. 3].

У ситуації спостереження за певним фрагментом реальності свідомість людини, на думку Т. Тоненчук, звернена на себе саму, що відображає схему утворення соматичних фразеологізмів. Під останніми мовознавець розуміє фразеологічні одиниці, у складі яких є хоча б один компонент, що входить у лексико-семантичну групу назв частин тіла й органів людини [13, с. 5]. Сьогодні значущість соматичних фразеологізмів для культурно-ціннісної парадигми суспільства увиразнено студіюваннями соматичного коду культури (див. праці Р. Батсурен, Л. Савченко, О. Селіванової, І. Чибор та ін.).

Детальну характеристику соматичного (за Ф. Бадевичем, О. Галинською, Л. Савченко, О. Селівановою), або антропоморфного (за Г. Багаутдіновою й І. Токаревою), тілесного (за Д. Гудковим і М. Ковшовою), фізіологічно-соматичного

(за Т. Леонтською) коду фразеології подає В. Красних [8]. Дослідниця стверджує, що саме він є найдавнішим з усіх існуючих кодів культури: людина почала аналізувати довкілля з пізнання себе самої (це початковий етап акультурації навколишнього середовища); завершивши це «коло», людина знову відчуває необхідність пізнавати себе, проте вже на якісно новому етапі; отже, через самоусвідомлення розумна істота приходить до опису світу, накладаючи знання про себе саму на реальну дійсність (що й фіксує соматичний код культури). Через окультурення та пізнання довкілля людина повертається до опису безпосередньо себе, ніби «приміряючи» набуті знання про реальність. Ключовою є думка, що саме соматичний код «пронизує» інші, нерозривно з ними поєднуючись, – наприклад, просторовий (адже універсальними одиницями вимірювання простору здавна вважалися параметри людського тіла) або предметний, духовний (уявлення про які людина послідовно формує, базуючись на знаннях, набутих за допомогою безпосередньо органів чуттів або внутрішньої здатності оцінювати, класифікувати явища дійсності з позиції «добре – погано»).

У цьому контексті особливий інтерес для дослідників представляють ареальні фразеологічні одиниці – такі, що побутують на окремії, локальній території (у межах певної говірки чи цілого діалекту), адже репрезентовані ними культурні смисли, що вживаються для опису й оцінки характеристики людини (її внутрішнього та зовніш-

нього світів), здебільшого виявляють свою яскраву самотність порівняно з літературними.

Фрагментарно вербалізація концепту «Людина» на матеріалі діалектної фразеології Донбасу, зокрема соматичної, презентована в працях Р. Міняйло та Н. Скоробагатько. Так, Р. Міняйло [9], застосовуючи метод семантико-структурного моделювання (48 моделей), установлює своєрідність лінгвокультурної ситуації регіону та підтверджує антропологічний характер ареальних фразеологічних одиниць. Мовознавець виділяє 53 найчастотніші й найрегулярніші концепти-образи, які вербалізуються у фразеологізмах на позначення людини та її психічних, фізичних рис: соматизми (*загребуща рука*), назви предметів побуту (*бочка з пивом, мішок із салом*), фаунізми (*жаба пузата*), флоризми (*гарбуза проглотив*), назви мір (*чотири на чотири*), назви явищ природи (*як ураган літом*), оніми (*язиката Хвеська*), назви сваяцтва та спорідненості (*невістка-кістка*). Соматизми при цьому посідають чільне місце під час вторинної номінації предметів і явищ дійсності. Активними процесами в ареальній фразеології сходу України дослідник називає безперервне формування окремих мікрогруп, видозміну фразем, еволюцію від широкої ареальної варіантності до літературного різновиду, взаємозамінність компонентів, рух від безобразних словосполучень до образних і навпаки, переорієнтацію внутрішньої форми ареальних фразеологічних одиниць тощо.

Н. Скоробагатько [12] установлює семантико-культурологічну своєрідність соматичного коду фразеології та з'ясовує роль концептів-соматизмів (*вуха, голова, очі, п'яти, спина*) в ареальному фразеотворенні: *гріти розпили спиною* («нічого не робити»), *розпилом по голові торохнутий* («дурень»), *верба за вушима росте* («хтось любить купатися»), *гризти п'ятки* («жалкувати»), *умерти з відкритим оком* («здивуватися») тощо. Авторка акцентує увагу на наскрізному антропологічному характері діалектної фразеології.

Актуальність роботи зумовлена недостатністю розвідок, присвячених аналізу окремих культурних кодів, вербалізованих у східностеповій діалектній фразеології, зокрема, їх здатності поєднуватися між собою.

Мета статті полягає у визначенні специфіки соматичного коду культури в репрезентації концепту «Людина» у фразеології східностепових українських говірок. Основними завданнями дослідження є: 1) окреслення обсягу та встановлення лексико-семантичних варіантів соматичного культурного коду концепту «Людина» у фразеології східностепових українських говірок; 2) виявлення найхарактерніших для досліджуваного регіону поєднань соматичного коду з іншими (зооморфним, гастрономічним, квантитативним тощо) у межах однієї ареальної фразеологічної одиниці.

Об'єктом дослідження є соматичний код культури концепту «Людина» у фразеології східностепових українських говірок. Предмет – фразеологічні одиниці з компонентами-соматизмами. Матеріал дослідження – близько 600 фразеологічних одиниць, зібраних експедицією в смт Новотроїцькому Волноваського району Донецької області (Україна) й оформлених лінгвістичною базою даних.

Соматичний код культури в дослідженні формують 36 соматизмів і 5 соматичних комплексів. Найбільшу продуктивність у репрезентації концепту «Людина» у фразеології східностепових українських говірок виявляють соматизми з п'ятьма та більше лексико-семантичними варіантами (далі – ЛСВ):

1) **око**: 1) ЛСВ «услесливий, який повсякчас намагається бути на виду в кого-небудь» (*без мила в очі лізе*); 2) ЛСВ «безвольний, нерішучий» (*хоч ширни межі очі*); 3) ЛСВ «флегматичний, в'ялий, байдужий» (*і ходить із заплющеними очима*); 4) ЛСВ «підлабузник» (*скоком-боком перед моїм правим оком*); 5) ЛСВ «сильний страх» (*смерть в очах*); 6) ЛСВ «абсолютна виснаженість» (*одні очі остались (світяться)*); 7) ЛСВ «сильний голод» (*аж на очі нічого не бачить*); 8) ЛСВ «зорове відчуття після сильного удару головою (по голові)» (*аж в очах замиготіло (зарябіло, засвітилося)*); 9) ЛСВ «візуальне сприйняття чогось яскравого» (*аж очі виїдає; аж сліпить в очах*); 10) ЛСВ «візуальне сприйняття чогось рясного» (*в очах мигтить (липотить)*);

2) **голова**: 1) ЛСВ «хитрий, обережний, досвідчений» (*бита голова*); 2) ЛСВ «упертий» (*хоть кіл на голові теши*); 3) ЛСВ «розумово обмежений» (*вавка (дірка) в голові; у голові масла (смазки) не хватає; сквозняк у голові*); 4) ЛСВ «злий, лукавий, придуркуватий» (*голова половою набита*); 5) ЛСВ «сильна потреба» (*аж у голові запаморочилось; у голові засіло*); 6) ЛСВ «головний біль» (*аж голова тріщить; голова аж гуде; голова розривається; голова як не лопне (розпадеться, трісне); голова як чавун (довбня); гуде в голові*); 7) ЛСВ «запаморочення» (*у голові затоломонилось*); 8) ЛСВ «загострити на чомусь занадто багато уваги» (*втовкти в голову*); 9) ЛСВ «говорити дурниці, нісенітниці» (*і в голові не поміщатися; і на голову не натягнеш*);

3) **вухо**: 1) ЛСВ «неуважний, забудькуватий» (*в одне ухо влітає, а з другого вилітає*); 2) ЛСВ «байдужий» (*і за вухом не свербить*); 3) ЛСВ «слухове відчуття після сильного вибуху, удару грому тощо» (*аж в ушах заляцало*); 4) ЛСВ «дуже спекотно» (*аж вуха горять*); 5) ЛСВ «уважно слухати» (*вуха настобурчити*); 6) ЛСВ «почути дурниці, нісенітниці» (*аж уші в'януть (згортаються)*); 7) ЛСВ «набридати розмовами» (*підсісти на вуха*);

4) **ніс**: 1) ЛСВ «гордовитий, хвалькуватий» (*носом небо зачепив*); 2) ЛСВ «знесилений, стомлений» (*в носі кругло*); 3) ЛСВ «дуже цікава людина, яка все хоче побачити» (*любопитній Варварі ніс (хвіст) одірвали*); 4) ЛСВ «відчуття, яке виникає під впливом сильного потрясіння» (*аж у носі закрутило*); 5) ЛСВ «почути / говорити дурниці, нісенітницю» (*аж ніс почервонів*);

5) **палець**: 1) ЛСВ «бувалий, із великим життєвим досвідом» (*не пальцем деланий*); 2) ЛСВ «лінивий» (*зря й пальцем не шевельне (не нагнеться)*); 3) ЛСВ «дуже старий» (*пальцем доторкнешся і впаде*); 4) ЛСВ «говорити наздогад» (*попадати пальцем в небо*); 5) ЛСВ «сміятися без причини» (*дурень і з пальця сміється*).

Від 2 до 4 ЛСВ мають соматизми:

1) **душа**: 1) ЛСВ «сильний страх» (*душа в чоботах теленькає*); 2) ЛСВ «ділитися переживаннями, таємними думками» (*вивертати душу*); 3) ЛСВ «відчувати тривогу, обурюватися» (*душа тілінається*); 4) ЛСВ «ужити щось натщесерце перед тим, як випити горілки чи вина» (*душу закислити*);

2) **нога**: 1) ЛСВ «знесилений, стомлений» (*і ноги не підніме; тіки ноги тягає*); 2) ЛСВ «біль у ногах від сильної втоми» (*аж ноги гудуть*); 3) ЛСВ «тремтіння у ногах від довгого ходіння чи стояння» (*аж ноги трусяться; ноги як колодки*); 4) ЛСВ «чинити опір» (*аж ногами в землю вrostи*);

3) **рука**: 1) ЛСВ «талановитий» (*майстер на всі руки; усе в руках горить*); 2) ЛСВ «лінивий» (*і руки у воді(-у) не вмие (вмоче)*); 3) ЛСВ «нероба» (*не відтіля руки повиростали; не з того міста руки виростили; не туди руки стирчать (стоять)*); 4) ЛСВ «сильна потреба» (*аж руки горять (сверблять, трясуться)*);

4) **рот**: 1) ЛСВ «небажаний гість» (*лишний рот страшніше пістолета*); 2) ЛСВ «сильна потреба» (*аж у роті пересохло*); 3) ЛСВ «гніватися, кричати, лаятися» (*аж піна з рота летить*); 4) ЛСВ «ужити щось натщесерце перед тим, як випити горілки чи вина» (*у роті засмачити*);

5) **язик**: 1) ЛСВ «мовчазний» (*мов язик одкусив*); 2) ЛСВ «людина, яка не вмие берегти таємниці, займається пересудами та плітками» (*язик по коліна (як помело)*); 3) ЛСВ «розмовляти заради задоволення» (*плескати язиком*); 4) ЛСВ «унікати розмови» (*язик не розв'яжеи*);

6) **зуби**: 1) ЛСВ «людина, яка завжди досягне свого» (*зубами дрім перекусе*); 2) ЛСВ «сильний голод» (*зуби на полицю закинуть; клацать зубами*); 3) ЛСВ «говорити знехотя, виказуючи явну неповагу до співрозмовника» (*балакати крізь зуби*);

7) **шкура**: 1) ЛСВ «нечутлива людина» (*товста шкура*); 2) ЛСВ «сильна потреба» (*аж шкура болить*); 3) ЛСВ «відчуття нервового збудження, коли хто-небудь поспішає» (*шкура горить*);

8) **кістки**: 1) ЛСВ «знесилений, стомлений» (*кісток не чує*); 2) ЛСВ «гніватися, кричати, лаятися» (*злості повні кістки*);

9) **коліно**: 1) ЛСВ «лінивий» (*рукава по коліна*); 2) ЛСВ «сильний страх» (*аж коліна дрижать*);

10) **спина**: 1) ЛСВ «підлабузник» (*дякую-дякую по спині ломакою*); 2) ЛСВ «опік від сонця» (*як жару хто за спину кинув*);

11) **груди**: 1) ЛСВ «відчувати смуток, печаль» (*аж груди розпирає*); 2) ЛСВ «відчувати біль під грудьми» (*підпирає кілком під груди*);

12) **живіт**: 1) ЛСВ «сильний голод» (*аж за живіт тягне; в животі сум завіся*); 2) ЛСВ «відчуття болю в животі» (*взяло за живіт*);

13) **кишки**: 1) ЛСВ «сильний голод» (*аж кишки (ковбаси) болять; кишки злилися*); 2) ЛСВ «бурчання в животі» (*кишки сваряться (марши грають)*);

14) **серце**: 1) ЛСВ «слухове відчуття після сильного вибуху, удару грому тощо» (*аж серце закалатало*); 2) ЛСВ «відчуття, яке виникає під впливом сильного потрясіння» (*аж серце зайшлося (затіпалося, заходилося)*);

15) **губи**: 1) ЛСВ «людина, яка завдасть кому-небудь прикрощів і прикинеться невинною» (*укусе й губи поховає*); 2) ЛСВ «говорити знехотя, показуючи явну неповагу до співрозмовника» (*балакати через губу; через губу не плюне*);

16) **волосся**: 1) ЛСВ «схожі один на одного» (*волос у волос, голос у голос*); 2) ЛСВ «дуже старатися» (*аж із волосся (стріхи) дощ тече*);

17) **мозок**: 1) ЛСВ «розумово обмежений» (*мозги риплять (скрегочуть); засняділо в мозгах*); 2) ЛСВ «втратити розум через старість» (*мозги висохли*).

Один ЛСВ презентують соматизми: **горло** – «жадібний і жорстокий» (*ість і не вдавється – щоб воно тобі поперець горла застряло*); **грива** – «брехати, вигадувати» (*чесать гриву*); **кулак** – «нервувати, але стримати себе» (*стиснути нерви в кулак*); **лапа** – «впливова людина» (*волохата лапа*); **морда** – «дуже гладкий» (*аж морда лопається*); **печінка** – «відчувати холод» + «сильний страх» (*аж печінки холонуть*); **піт** – «дуже старатися» (*аж піт виступив*); **ребра** – «абсолютна виснаженість» (*одні ребра стирчать*); **скули** – «кисла страва» (*аж скули звело*); **слина** – «сильний голод» (*аж слюна тече*); **тіло** – «відчувати холод» (*морозом по тілу дере*); **хвіст** – «поводитися нестримано, гостро реагувати на зауваження» (*віжка під хвіст попала*); **чуб** – «сварка» (*аж чуби вгору попідіймались*); **щелепа** – «кисла страва» (*аж за щелепи хвата*).

Зафіксовано й 5 соматичних комплексів:

1) **«вуха + спина»** – «сильний страх» (*покласати вуха на спину*);

2) **«ніс + соплі»** – «відчувати холод» (*під носом соплі замерзають*);

3) «живіт + спина» – 1) «сильний голод» (*живіт до спини приріс*); 2) «дуже худий» (*живіт через спину чухати*);

4) «живіт + ребра» – «дуже худий» (*живіт між ребрами провалився*);

5) «очі + ріг» – «сильне напруження» (*аж очі рогом стали*).

Соматичний код культури активно поєднується з іншими кодами.

1. Соматичний і зооморфний коди:

1) «вовк + вухо» – «спритний» (*зуміє впіймати й вовка за вухо*);

2) «жираф + голова» – «вдавати дуже розумного, всезнайка» (*задрати голову як жирафа*);

3) «змія + серце» – «відчувати смуток, печаль» (*змія серце жалє*);

4) «кіт + хвіст» – «бездарний, нікчемний» (*і хвоста коту не зав'язе*);

5) «оса + хвіст» – «поводитися нестримано, гостро реагувати на зауваження» (*оса сіла під хвіст*).

2. Соматичний і гастрономічний коди:

1) «вухо + сало» – «дуже гладкий» (*аж сало з вух капає*);

2) «голова + гарбуз» – «некмітливий, нетямущий» (*голова як гарбуз*);

3) «живіт + сало» – «стан, коли їжа пішла на користь і хто-небудь почав гладшати» (*живіт сало зав'язав*);

4) «зуб + зерно» – «сильний голод» (*зеринку хоть на одну зубинку*);

5) «мозок + капуста / буряк» – «розово обмежений» (*замість мозку капуста (буряк, опілки)*).

3. Соматичний і квантитативний коди:

1) «вухо + обидва» – «вимагати уваги» (*чуй мене в обидва уха*);

2) «голова + сьомий» – «розово обмежений» (*без сьомої заклопки в голові*);

3) «рот + два» – «людина, яка намагається одночасно мати зиск у кількох справах» (*з одним ротом на два обіди*);

4) «нога + один + два» – «схожі один на одного» (*два чоботи на одну ногу*).

4. Соматичний і природний коди:

1) «мороз + шкура» – «сильний страх» (*аж мороз поза шкурою дере*);

2) «голова + завірюха» – «запаморочення» (*у голові завірюха*);

3) «голова + хмара» – «дуже високий» (*головою хмари підпирає*).

5. Соматичний і релігійний коди:

1) «Бог + живіт» – «злий, лукавий, придуркуватий» (*без Бога в животі й царя в голові*);

2) «Бог + борода» – «гордовитий, хвалькуватий» (*дума, що Бога за бороду взяв*).

6. Соматичний і колоративний коди: «п'яти + червоний» – «соромитися» (*аж п'яти почервоніли*).

7. Соматичний, зооморфний і гастрономічний коди: «вовк + вухо + мед» – «гультай і ледар» (*тягнуть вовка до меду, а від меду – хвіст одірвали*).

8. Соматичний, зооморфний і квантитативний коди: «чорт + роги + два» – «погана людина» (*чорт із двома рогами*).

Отже, соматичний код культури концепту «Людина» у фразеології східностепових українських говірок формують 36 соматизмів і 5 соматичних комплексів, які беруть участь в образній мотивації фразеологічної одиниці. Найбільшу продуктивність у репрезентації концепту «Людина» у фразеології східностепових українських говірок виявляють соматизми *око, голова, вухо, ніс, палець*, а найменшу – соматизми *горло, грива, кулак, лапа, морда, печінка, ніт, ребра, скули, слина, тіло, хвіст, чуб, щелепа*. Аналіз семантичних особливостей зібраних ареальних фразеологічних одиниць із соматичним компонентом засвідчив таку особливість їхнього функційного використання, як переважно негативно-оцінна характеристика людини. Найчастотнішу поєднуваність соматичний код виявляє із зооморфним, гастрономічним і квантитативним кодами, демонструючи свою ключову для пізнання й усвідомлення довкілля роль.

Перспективу вбачаємо у виявленні специфіки колоративного, квантитативного, природного й інших кодів культури концепту «Людина» у фразеології східностепових українських говірок.

Література

1. Алефіренко М. Теоретичні питання фразеології / М. Алефіренко. – Харків : Вища школа, 1987. – 135 с.
2. Андрейченко О. Фразеологізми із соматичним компонентом у текстах політичних дискусій / О. Андрейченко // Культура народів Причорномор'я. – Симферополь, 2004. – № 53. – С. 7–11.
3. Багаутдинова Г. Человек во фразеологии: антропоцентрический и аксиологический аспекты : автореф. дис. д-ра филол. наук : 10.02.20 / Г. Багаутдинова. – Казань, 2007. – 45 с.
4. Батсурэн Р. Отображение универсальных и этноспецифических черт языковой картины мира во фразеологических фондах английского, русского и монгольского языков : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Р. Батсурэн. – Саратов, 2010. – 26 с.
5. Білоноженко В. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. Білоноженко, І. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 154 с.
6. Задорожна І. Семантичні та сполучувальні властивості компонентів фразеологізмів у німецькій мові : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / І. Задорожна. – Львів, 2003. – 267 с.

7. Краснобаєва-Чорна Ж. Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір : [монографія] / Ж. Краснобаєва-Чорна. – 2-е вид., випр. і доп. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – 416 с.
8. Красных В. Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору) / В. Красных // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей. – М. : МАКС Пресс, 2001. – Вып. 19. – С. 5–19.
9. Міняйло Р. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Р. Міняйло. – Донецьк, 2001. – 19 с.
10. Савченко Л. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти : [монографія] / Л. Савченко. – Сімферополь : Доля, 2013. – 600 с.
11. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. Селіванова. – Київ-Черкаси, 2004. – 258 с.
12. Скоробагатько Н. Концептуалізація фразеологічного соматичного коду в східнолобужанських і східностепових говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Скоробагатько. – Луганськ, 2009. – 20 с.
13. Тоненчук Т. Структурно-семантичний, ідеографічний та функційний аспекти соматичних фразеологізмів у сучасній англійській мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. Тоненчук. – Чернівці, 2015. – 284 с.
14. Ужченко В. Східноукраїнська фразеологія / В. Ужченко. – Луганськ : Університетське видавництво «Альма-матер», 2003. – 362 с.
15. Чибор І. Репрезентація міфологічного етнокоду культури в українській фразеології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / І. Чибор. – Чернівці, 2016. – 20 с.